

ЧЛАНЦИ

Dubravka PRERADOVIĆ*

JADRANSKO MORE, RUTE I LUKE U RANOM
SREDNJEM VEKU PREMA HAGIOGRAFSKIM IZVORIMA
*(Jadranski putevi svetitelja i relikvija u
ranom srednjem veku)***

ABSTRACT: *In the article the narratives concerning the lives of the saints and translations of their relics are analyzed in order to establish through saints' and relics' itineraries dissemination of their cults on the Adriatic littoral. Although modest in numbers examined texts shows presence of the saints on the Adriatic shores in early Christian period, migration of the saints' relics from Pannonia and Dalmatia in Rome and Constantinople due to the barbaric invasions, and important new cultural stratum at the begging of the 9th century, when most of the Adriatic re-entered in the byzantine political sphere.*

KEY WORDS: *hagiography, saints, relics, early medieval time, Adriatic Sea, routes, ports*

Pisani izvori koji svedoče o kretanjima svetitelja i svetiteljskih relikvija, uprkos malobrojnosti, značajni su dokumenti iz kojih je moguće crpiti saznanja o putevima širenja hrišćanstva i rasprostiranja svetiteljskih kultura duž jadranskih obala, kao i o pretraživanju antičkih ruta i luka u rano-srednjovekovnom periodu.¹ Prepreku u našem istraživanju na prvom mestu predstavljaju izvori koji ne samo da su malobrojni, već su i znatno kasnijeg

* Autorka je nezavisni istraživač, Lion, Francuska.

** Ovaj rad proistekao je iz jednog dela doktorske disertacije: D. Preradović, *Bisanzio sull'Adriatico nel IX e X secolo - Topografia sacra/ Byzance sur l'Adriatique aux IX^e - X^e siècles- Topographie sacrée*, (mentori: Valentino Pace, Catherine Jolivet-Lévy), Università di Udine – Italia, École Pratique des Hautes Études – France, odbranjene 28. 05. 2011.

¹ O tome koliko su istraživanja svetiteljskih relikvija od koristi u istraživanjima komunikacija cfr. M. McCormick, *Origins of the European economy: communications and commerce, A.D. 300-900*, Cambridge University Press 2001, 283-290.

datuma u odnosu na period koji opisuju. Hronološki raspon dokumenata koje smo na ovom mestu uzeli u razmatranje je veći od jednog milenijuma.² Ovi izvori jednovremeno svedoče o vezama između dve obale Jadrana, kao i o vezama između jadranskih i mediteranskih luka. Na ovom mestu razmotriće se dokumenti, primarno žitija svetitelja i narativi o translacijama njihovih relikvija, koji se odnose na period do X stoleća kada je Jadransko more, u delu arapskog geografa Ibn Hawqala, prvi put nazvano Venecijanski zaliv, čime je i kroz naziv mora označena suština geo-političkih promena koje su se dogodile duž obala Jadrana.

Morske rute jedna su od najnepromenljivijih istorijskih kategorija te ne iznenađuje što su se već utvrđenim putanjama, koje su poznate iz rimskih portolana, kretali svetitelji i hodočasnici, kako u prvim vekovima hrišćanstva tako i nakon propasti antičkog sveta. Istim su se rutama u narednim stolećima, usled varavarskih najezdi, prenosile relikvije lokalnih propovednika i mučenika iz razrušenih gradova Panonije i Dalmacije na sigurna mesta, pre svih u Rim i Carigrad. S druge strane, aktivizacija vizantijske politike na Jadranskom početkom IX stoleća praćena je značajnim širenjem svetačkih kultura vizantijske provenijencije, kao i prenosom relikvija svetaca štovanih u Vizantiji na istočnu obalu Jadrana. Ovo istraživanje, međutim, nema za primarni cilj da se bavi putnim pravcima i morskim rutama, budući da je reč o najmanje promenljivim istorijskim kategorijama, već su oni stavljeni u funkciju istraživanja kulturnih i kulturalnih veza, kako onih između dve jadranske obale tako i veza između jadranskih i drugih mediteranskih luka.

U proučavanju Jadrana, odnosno tekstova u kojima se Jadran navodi, potrebno je imati na umu čestu dvostruku nominaciju ovog mora, koja se verifikuje u širokom hronološkom opsegu od prvih pisanih izvora do vizantijskih pisaca ranog perioda. Poznato je da su očevi istorije, Herodot i Tukidid, vode mora koje danas nazivamo Jadranskim, zvali jednostavno Jonskim zalivom (τὸν Ἰόνιον κόλπον).³ Tako Tukidid, pišući o položaju Drača, kaže da se Epidamnos nalazi sa desne strane onima koji brode Jonskim zalivom. (“Ἐπίδαμνος ἐστὶ ἐν δεξιᾷ ἐσπλέοντι τὸν Ἰόνιον κόλπον”).⁴ Jadran/Adria, kao naziv za Jadransko more, prvi put se sreće u *Periplusu*, Skilaksa iz Ka-

² Najstariji hagiografski izvor u ovom istraživanju jeste Život svetog Hilariona, koji je napisao sveti Jeronim (oko 347-420). Na drugom kraju ovog hronološkog raspona jeste *Historia Translationis sancte Anastasie*, tekst sačuvan u prepisu iz sredine XVII stoleća.

³ U vezi sa imenom mora kao i sa legendama koje se za njih vezuju cfr. A. Coppola, *I nomi dell'Adriatico*, in: *I Greci in Adriatico 1*, Hesperia 15 (2002), Atti del Convegno internazionale, Urbino, 21-24 ottobre 1999, ed. L. Braccesi, M. Luni, Roma 2002, 101-106. Nije mi bila dostupna studija Grge Novaka, *Šta su nazivali Jadranskim morem Herodot i Hekataios*, Sbornik v pamet na profesor Petr Nikov (Izbestija na Blgarskoto istoričesko D-vo XVI-XVII), Sofija 1938, 338-341.

⁴ Tucid, Hist. I, 24.

riande (*Scylacis Caryandensis*), sastavljenom sredinom IV stolecá pre nove ere, gde grčki geograf stavlja znak jednakosti između Jonskog i Jadranskog zaliva (τὸ δὲ αὐτὸ Ἀδριακὸν ἔστι καὶ Ἰόνιον).⁵ Svoj naziv Jadran duguje Adriji, etrurskoj koloniji smeštenoj na severnom Jadranu. Da su u srednjovekovnoj Dalmaciji postojale i druge legende vezane za naziv mora saznaje se iz spisa splitkog hroničara Tome Arhidakona u XIII stoleću.⁶ Danijele Farlati, znameniti jezuita iz Furlandije, posvetio je problemu porekla imena Jadranskog mora deo prelogomene svog monumentalnog dela *Illyrici sacri* sastavljenom u XVIII veku.⁷ Pojam Ἀδριακὸν najčešće je korišćen kako bi se označio severni deo mora, te tako i Ptolomej beleži da se Jadransko more završava kod Gargana („Adriatici maris terminum ad Garganum, ubi Hydria urbs”),⁸ dok se termin Jonski zaliv (Ἰόνιος κόλπος) upotrebljavao kako da se označi južni deo mora, tako i za more u celini.

Ova dvostruka nominacija mora se imati na umu i prilikom čitanja izvora, budući da su i vizantijski autori zadržali ovu terminološku ambivalentnost. Termin kojim su označene vode mora koje danas nazivamo jadranskim je uglavnom zaliv, κόλπος na grčkom i *sinus* na latinskom, a ređe more, τάλασσα odnosno *pelagus*. Tako i u VI stoleću vizantijski hroničar Prokopije iz Cezarije, poput antičkih spisatelja, Jadransko more naziva Jonskim zalivom.⁹ Isti autor, međutim, pod Jadranskim morem podrazumeva onaj deo Mediteranskog mora, ograničen na jugu Afrikom, na istoku Grčkom i Epirom, a na zapadu Sicilijom i Italijom¹⁰. Da se Jadran prostire od Sicilije do Krita i da obuhvata i Jonsko more, napisao je još grčki geograf Strabon (58 p.n.e. –21/25).¹¹ Pozicija ovog *Hadriaticum pelagus*, kako je opisana kod Strabona, vidi se na Tabuli Potingerijani (fig. 1).¹² To Jadransko more pomi-

⁵ Skilaca beleži da je Otrantski kanal usta Jonija (τὸ στόμα τοῦ Ἰόνιον), kao i da Jadran ima brojne luke. *Scylaci Caryandensis Periplus maris ad litora habitua Europe et Asiae et Libiae etc.*, ed. C. Müller, Geogr. graeci min., Paris 1855, 14.

⁶ Toma Arhidakon donosi dve legende o poreklu imena Jadranskog mora. Prema jednoj Jadransko more dobilo je ime po Adriani, kćerci kralja Minosa, dok prema drugoj more duguje ime Adriju, Italovom bratu. Autor predlaže i etimološko tumačenje porekla imena Jadrana, koje prema izvesnim anonimnim autorima, potiče od reči *adra* koja označava kamen (secundum quosdam Adria dicitur ab *adra*, quod est lapis, quia lapidosa et montuosa est hec provintia. Unde Ovidius: *Subdita montane brachia Dalmatie*) *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum Di Archideacon Thomas of Split*, ed. O. Perić, D. Karbić, M. Matijević-Sokol, J. Ross Sweeney, Central European University Press, 2006, 6-9.

⁷ “De Mari Adriatico, ejusque variis nominibus et Dominis”, D. Farlati, *Illyrici Sacri*, vol. I, Venezia 1751, 201-233; posebno o imenu mora, 201-203.

⁸ Ptolomeus, *Geografia*, III, I.

⁹ Procopius of Caesarea, *The Gothic War (Bellum Gothicum)*, Loeb Classical Library, London 1919 (u nastavku teksta Procopius, *Bellum Gothicum*), V, VI, 28; xv, 15-16. VI, xxviii, 6.

¹⁰ Procopius, *Bellum Gothicum*, V, xv, 16; VII, xl, 14-15.

¹¹ Strabone, *Geografia*, 2.5.20.

¹² Tabula Peutingeriana, segg. VII -VIII.



Sl.1 Položaj *Hardiaticum pelagus* na Pojtingerovoj tabli, seg. VII-VIII
Hardiaticum pelagus position at the *Tabula Peutingeriana*,
 seg. VII-VIII, (http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost03/Tabula/tab_pe07.html)

nje se u Aktima Apostolskim¹³, ali i kod Jeronima¹⁴ u IV, odnosno Grigorija iz Tura u VI stoleću. Grigorije u znamenitom delu *De gloria martyrum* donosi istoriju putovanja Svete Jelene u Jerusalim i pronalaska Časnog krsta. Tokom povratka u Konstantinopolj, majka prvog hrišćanskog cara bila je primorana da u Jadransko more baci jedan od svetih eksera kojima je telo Spasitelja bilo prikovano za krst, kako bi more umirila i bezbedno nastavila putovanje.¹⁵

Ranosrednjovekovni pisci nisu imali dilema kada je bilo u pitanju ime mora, ono je za njih bilo Jadransko. Tako u VIII veku Pavle Đakon, langobardski istoričar, piše da je provincija Apulije sa istočne strane omeđena Jadranskim zalivom.¹⁶ Za anonimog kosmografa iz Ravene njegov rodni grad nalazio se na “velikom moru Jadranskom”.¹⁷ I u spisu Jovana Đakona, vencijskog hroničara iz X veka, kao naziv za more u čijem je vrhu bio grad na

¹³ Dela apostolska 27:27: (“A kad bi četrnaesta noć i mi plovljasmu po Adriji, oko ponoći pomisliše ladari da se približavaju nekoj zemlji”)

¹⁴ Jérôme, *Trois vies de moines (Paul, Malchus, Hilarion)*, introduction par P. Leclerc, E. M. Morales, A. de Vogüé, texte critique par E. M. Morales, traduction par P. Leclerc, notes de la traduction par E. M. Morales et P. Leclerc, Les éditions du CERF, Sources chrétiennes, N° 508, Paris 2007, (u nastavku teksta Jérôme, *Vie d’Hilarion*), 25:1; 27:4.

¹⁵ *Divi Gregorii Archiepiscopi Tyronensis, De Gloria Martyrum – Libri Dvo.* Apud Maternum Cholinum, Coloniae 1583, I. 5, (Eo enim tempore Adriaticum mare magnis fluctibus mouebatur, in quo tam frequentia erant naufragia, ec demesio gominum, vt vorago nauigantium diceretur. Tunc prouida regina ac ondolena excidia miserorum, vnum ex quatuor clauis deponi iuber in pelagus)

¹⁶ Paolo Diacono, *Storia dei Longobardi*, ed. L. Capo, 1992. II, 21.

¹⁷ *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Gvidonis Geographica*, ed. M. Pinder – G. Parthey, *Berolini* 1860, 247: 13-15. (“mare magnum Adriaticum”) U vezi sa datovanjem ovog spisa G. A. Mansuelli, *I geografi ravennati*, XX Corso di cultura sull’arte ravennate e bizantina, Ravenna 1973, 31-46.

lagunama, sreće se termin Jadranski zaliv.¹⁸ Međutim, upravo se u X stoleću prvi put javlja novi pojam kojim se imenuju vode Jadranskog mora. U delu arapskog geografa, trgovca i putnika Ibn Hawqal, napisanom godine 977, autor navodi da se Otranto i Butrinto nalaze na kraju Venecijanskog zaliva (Jûn al-Baradiqîn)¹⁹. Venecija je vremenom od vizantijskog saveznika postala glavni politički faktor na Jadranu, njegova glavna luka i, za dugo vremena, vladar najvećeg dela njegovih obala, te zato ne iznenađuje što je Jadransko more dugo bilo definisano kao Venecijanski zaliv (fig. 2).



Sl. 2 Nikolas Sanson, Mapa Italije, detalj, 1643, privatna kolekcija
Nicolas Sanson, Map of Italy, detail, 1643, private collection,
(photo D. Preradović)

¹⁸ Ioannes Diaconus, *Istoria Veneticorum*, in *Cronica*, ed. G. Fedalto e L.-A. Berto, (Corpus scriptorum ecclesiae Aquileiensis XII/2) Aquileia, 2003, lib. II, 51.

¹⁹ Knjiga Ibn Hawqal koja nosi naslov *Kitāb Šūrat al-'Ard* (*Della figurazione della terra*) revidirana je i proširena verzija knjige *Masalik ul-Mamalik* koju je 951. godine Al- Istakhri, koja je pak revidirano izdanje *Kitab ul-Ashkal* ili *Suwar ul-Agalim* autora Abu Zaid ul-Balkhi, koja je napisano oko 921. O nazivu Venecijanski zaliv za Jadransko more cfr: Ibn Hauqal, *Configuration de la Terre*, (*Kitāb sūrat al-ard*), ed. J.H. Kramers et G. Wiet, 2 vols. (Paris, 1964), vol. 1, 8, 61, 189, 196; M. Nallino, *Venezia in antichi scrittori arabi*, AFLIS, Cà Foscari, Venezia 1963, 111-112.

Čak i kroz ovako koncizno izloženu istoriju imena Jadranskog mora moguće je pratiti suštinu političkih promena koje su se odigravale duž njegovih obala. Slične promene mogu se zapaziti i u promenama naziva zaliva, među kojima svakako najinteresantnija za ovo istraživanje jeste promena koja se desila u nazivu zaliva koji se danas zove po gradu Kotoru. Ovaj je zaliv, kako je poznato, nekada nosio naziv po prestonici ilirske kraljice Teute (231-228 p. n. e.), te se tako i kod grčkih geografa sreće “*Πιζονικὸς κόλπος*”.²⁰ Ova nominacija zaliva prisutna je u izvorima sve do slovenskih najezdi, kada je grad Risan stradao, o čemu saznajemo iz epistolara pape Grigorija Velikog (590-604) upućenih episkopu Risna.²¹ Vremenom, najznačajniji grad zaliva postao je Kotor po kojem i današnje ime ovog zaliva, Bokotorski.

O jadranskim rutama u poznorimskom periodu saznajemo iz onovremene redakcije poznatih *Itinerarium Antonini Augusti* i *Itinerarium maritimum*. Godine 333/34. anonimni hodočasnik iz Bordoa ostavio je opis svog putovanja do Jerusalima i nazad, poznat pod imenom *Itinerarium Burdigalense* ili *Itinerarium Hierosolymitanus*, koji je dragocen izvor kako o kopnеним tako i o morskim trasama kojima su se kretali putnici u prvoj polovini IV stoleća.²² Ovom spisu praktično je jednovremena znamenita *Tabula Peutingeriana*, poznata na osnovu srednjovekovne kopije rimskog originala.

Osim narativnih i diplomatskih istorijskih izvora iz kojih saznajemo o putovanjima Jadranskim morem u vremenu između kraja I i početka IX stoleća, podaci o lukama i rutama Jadranskog mora nalaze se i u hagiografskim izvorima koji se odnose na putovanja svetitelja ili njihovih relikvija.²³ U nastavku rada, „putovanja“ koja se na ovom mestu razmatraju biće izložena u skladu sa hronologijom događaja koje opisuju, a ne prema vremenu nastanka izvora koji o njima svedoče.

Krajem I ili početkom II stoleća, grupa hrišćana poreklom iz Italije, imena Pelegrino, Ličiano, Eshije, Papije, Saturnino i Germano,²⁴ bežeći pred

²⁰ Strabo, *Geography*, lib. VII, v. 3, 7-8.

²¹ Poznata su dva pisma koje je papa Grigorije uputio risanskom episkopu, jedno iz 590. godine i drugo iz 595. Za oba ova pisma cfr. *Sacrorum conciliorum nova, et amplissima collectio*, ed. J. D. Mansi, Paris 1900, vol. IX, col. 1050, 1212-1213.

²² U radu smo za sva tri navedena itinerera koristili sledeće izdanje, *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum*, ed. G. Parthey et M. Pinder, Berolini 1848. Zarad preglednijeg izlaganja u napomenama ove itinerere navodimo odvojeno: *Itinerarium Antonini, Itinerarium maritimum i Itinerarium Hierosolymitanus*. O lukama i rutama Jadrana u rimskom period cfr. *Strutture portuali e rotte marittime nell' Adriatico di Età Romana*, ed. C. Zaccaria, Atti del Convegno Internazionale, Aquileia 20-23 maggio 1998, Antichità Altoadriatiche 46, Trieste-Roma 2001.

²³ O putevima vizantijskih svetitelja cfr. E. Malamut, *Sur la route des saints byzantins*, (Paris, 1993).

²⁴ BHG 1481.

progonima cara Trajana (53-117), došla je brodom (το πλοιον) u Drač. U Draču su bili svedoci stradanja svetog Astija, prvog episkopa ove jadranske metropole, koji je nakon mučenja razapet na krstu, gde je njegovo telo pre-mazano medom i prepušteno ujedima osa. Podstaknuti njegovom primerom objavljuju svoju veru u Hrista, nakon čega i sami bivaju podvrgnuti muče-nju. Njihova tela su, zajedno sa telom episkopa Astija, bačena u more. Među-tim, more je odbilo da primi njihove zemne ostatke i izbacilo je njihova tela na obalu. Tu ih je, na mestu gde su pronađeni, sahranio drački episkop Alek-sandrino.²⁵ Prvo poznato pisano svedočanstvo o ovoj grupi mučenika jeste fragment rukopisa na grčkom jeziku, koji se čuva u manastiru Svetog Save u Jerusalimu (br. 704). Ovaj rukopis Hipolit Delee je prepoznao kao fragment mineja za mesec jul. Naime, ova grupa mučenika proslavlja se 7. Jula, kako je to zabeleženo u *Sinaksaru carigradske crkve* i u *Menologu Vasilija II*.²⁶ Zajedno sa njima tog dana vrši se pomen i prvom poznatom episkopu Dra-ča, Astiju.²⁷ Sedmog dana jula se Pelegrino sa sastradalnicima i episkopom Astijem proslavlja i prema *Rimskom Martirologu*.²⁸ Znameniti bolandista da-tovao je fragment rukopisa u IX vek, ali je ostavio mogućnost da potiče i iz VIII stoleća.²⁹

Sačuvanom fragmentu kratkog teksta pasija pomenute grupe mučeni-ka iz Italije nedostaje početak teksta, te stoga nije poznata luka na italijan-skoj obali Jadrana u kojoj su se ukrcali na brod za Drač. Razložno je pretpo-staviti da je to bio Brindizi. Ovo mesarpijsko naselje je u III veku p.n.e. po-stalo rimska kolonija, a zahvaljujući strateškom položaju ubrzo i važna rim-ska luka. Luka Brindizija, koju je Avgust (27. p.n.e.-14) rekonstruisao i pro-širio, bila je polazište rimskih brodova na putu za istok. Upravo se impera-tor Trajan ukrcao na brodove u Brindiziju prilikom drugog pohoda na Dača-ne, što je prikazano i na Trajanovom stubu u Rimu. Brindizi je bio poslednja tačka via Apije³⁰, strateški najznačajnijeg rimskog puta, i povezivao je preko

²⁵ *Acta Sanctorum, Iulii II*, Antverpiae 1721, 284; D. Farlati, *Illyrici sacri*, vol. VII, 342-43. PG CXVII, cols. 526-530; *Synaxarium eccl. CP.*, cols. 797-99; A. Koren, *Asteio (Astio, Abe-risto)*, vescovo di Durazzo, santo, martire, Biblioteca Sanctorum, vol. II, Roma 1962, 512.

²⁶ PG CXVII, cols. 527-530; *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* : Propylaeum ad acta Sanctorum Novembris, ed. H. Delehay, Bruxelles, 1939. (u nastavku *Synaxarium eccl. CP.*), col. 805-6.

²⁷ Drački episkop Astije proslavlja se i samostalno i to 6. jula prema *Menologu Vasilija II*, odnosno 5. jula prema *Sinaksaru carigradske crkve*. (PG CXVII, cols. 526-527; *Synaxarium eccl. CP.*, cols. 797-99)

²⁸ *Vetus Martyrologium Romanum*, s.l., 1956, die 7 julii.

²⁹ H. Delehay, *Un fragment de ménologe trouvé a Jérusalem*, AB, 22 (1903) (objavljeno i y H. Delehay, *Synaxaires byzantins, ménologes, typica*, Variorum Reprints, London 1977, VI), 408-410.

³⁰ Na kraju via Apije, na ulazu u luku Brindizija nekada su se nalazila dva monumentalna stu-ba. Danas su na tom mestu jedan stub i pijedestal drugog.

Drača i via Egnacije Rim sa Solunom i kasnije Konstantinopoljem, Novim Rimom, kako je to i zabeleženo u sačuvanim rimskim portolanima i itinere-rima.³¹ Važnost luke Brindizija u I stoleću nove ere istakao je i Plinije Stariji, koji je zabeležio da je Brindizi „in primis Italiae portu nobile ac velut certiore transitu sicuti longiore, excipiente Illyrici urbe Durrachio CCXXV traiectu”³²

Međutim, iako poslednja tačka via Apije, hrišćanstvo u Brindizi nije došlo iz Rima, već sa mora. Naime, za vreme vladavine Teodosija I (379-95) ili Teodosija II (408-50) u Brindizi je iz Aleksandrije došao Leučo, koji je postao prvi episkop ovog apulijskog grada.³³ U okviru obimne hagiografske kolekcije *Acta Sanctorum* objavljene su dve *vitae* episkopa Leuča: *Vita di S. Leucio ex Lectionibus Breviarii*, koja se smatra najstarijom poznatom verzijom životopisa ovog svetitelja i *Vita auctore anonimo ex mss. Ecclesiar. Benevent. et Tranen.*³⁴ Druga verzija teksta datovana je u XI vek na osnovu posvete, zabeležene na početku teksta, episkopu Jovanu iz Tranija, koga je moguće identifikovati sa prelatom koji je stolovao na episkopskom tronu Tranija sredinom XI stoleća.³⁵

Iz navedenih žitija saznaje se da je Leučo rođen u Aleksandriji, u vreme vladavine vizantijskog vasilevsu Teodosija, kao i da je na rođenju dobio ime Euperscius. Zajedno sa ocem Eudecijem, ušao je u manastir svetog Ermeta. Tu se dečakovom ocu u snu javila Bogorodica koja je otkrila da je sudbina njegovog sina da pokrsti Brindizi, kao i da je pravo mladićevo ime Leučo. Stoga se Leučo sa grupom arhidakona i učenika uputio u Brindizi. Po dolasku u Apuliju, smestili su se nadomak grada, u blizini amfiteatra, gde su počeli da krštavaju stanovnike koji su primili hrišćanstvo. Zahvaljući Leučovim molitvama pala je kiša koja je prekinula dvogodišnju sušu. Svedoci čudotvorne kiše, stanovnici Brindizija, njih dvadeset i sedam hiljada, tada je prihvatilo hrišćanstvo i pokrstilo se. Leučo je u ovom gradu, tokom dugogodišnjeg episkopata, sagradio crkvu posvećenu Bogorodici i uz nju baptisterijum posvećen Jovanu Krstitelju. Upokojio se 11. januara, nepoznate godine, a sahranjen je na mestu na kojem je prvi put sišao sa broda.³⁶

³¹ *Itineraria Antonini*, 118.1, 119.1, 317.5, 323.9; *Itinerarium maritimum*, 497.4, 6; *Itinerarium Hierosolymitanum*, 609.9; *Tabula Peutingeriana*, seg. VII.1.

³² Plinius, *Naturalis Historia*, III, xi. 101.

³³ BHL. nn. 4894-4898.

³⁴ *Acta Sanctorum*, Ianuarii, I, 667-673.

³⁵ U vezi sa episkopom Tranijom, Jovanom, “pontificali set augustalis synkellus” cfr. *Italia sacra: sive De episcopis Italiae et insularum adiacentium. Tomus septimus. Auctore Ferdinando Ughello Editio secunda aucta & emendata, Venetiis, apud Sebastianum Coleti, 1721, coll.891-894; J.-M. Martin, Jean, archevêque de Trani et de Siponto, syncelle impérial, in Byzance et ses périphéries (mondes grec, balkanique et musulman): hommage à Alain Ducellier, ed. B. Doumerc, C. Picard, Toulouse, 2004, 123-30.*

³⁶ Ovaj datum kao *dies natalis* svetog Leuča sreće se već u *Jeronimovom Martirologu*, gde je

Znameniti italijanski hagiograf i istoričar crkve, Frančesko Lanconi, prenosi i verziju o svetom Leuču koju je zabeležio Pavle Đakon, langobardski istoričar, u poslednjim decenijama VIII veka. Prema Pavlu Đakonu, Leučo je u Brindizi došao iz Rima odakle ga je izaslao apostol Petar, jednako kao što je poslao Apolinara u Ravenu i Anatola u Milano.³⁷ Lanconi je mišljenja da vreme Leučovog episkopata značajno prethodi vremenu vladavine vizantijskih careva Teodosija I ili II.³⁸

Kult svetog Leuča bio je već u VI stoleću prisutan i u papskom gradu. Poznato je, naime, da je jedna relikvija ovog svetitelja čuvana u jednom od gradskih manastira.³⁹ Papa Grigorije Veliki pisao je tokom svog pontifikata otrantskom episkopu, Petru, moleći ga da mu pošalje fragment relikvija svetog Leuča sa njegovog groba u Brindiziju za rimski manastir, budući da je postojeća relikvija sa tog mesta ukradena.⁴⁰ O postojanju crkve svetog Leuča u Rimu, svedoče i podaci o njenoj rekonstrukciji tokom VIII veka u vreme pontifikata pape Hadrijana II (772-795), i kasnije, u IX veku za vreme pape Benedikta III (855-858).⁴¹

U periodu oko 680. godine, kada je vojvoda Beneventa, Romualdo, osvojio Brindizi i Taranto, relikvije svetog Leuča prenete su u Trani i smeštene u svetilište ispod katedrale. Verovatno je u vreme polaganja tela svetog u Traniju, episkop obližnje Kanoze došao u posed jednog fragmenta njegovih relikvija koje je odneo u svoje sedište i smestio u tetrakonh, koji je tom prilikom promenio posvetu. Umesto prvobitne posvete svetim Kozmi i Damja-

pod 11. januarom zabeležen sveti *Leucii confessoris*. Međutim, u nekim kodeksima ovog istog Martirologa, nalazi se pod datumom 8. januar *in Brundzi Leuci*. Acta Sanctorum, Novembris, II, 6, 7; R. Jurlaro, s. v. *Leucio, vescovo di Brindisi, santo*, Biblioteca Sanctorum VII, Roma 1966, 1348-349.

³⁷ F. Lanzoni, *Le diocesi d'Italia dalle origini al principio del secolo VII (an. 604)*, vol. I, Studi e testi 35, Roma 1923, 307-308.

³⁸ *Ibid*, 308.

³⁹ *Le Liber Pontificalis*, texte, introduction et commentaire par l'abbé L. Duchesne, vol. I, Paris 1886 (u nastavku teksta *Liber Pontificalis*), 521, nt. 103.

⁴⁰ Pontifeks Leuča smatra mučnikom, a ne propovednikom. "Oportunus abbas monasterii S. Leucii quod in quinto Romanae Urbis miliario situm est, sanctuaria eiusdem Martyris, que de ecclesia nomini ipsius dicata ut astruit, furto ablata sunt, sibi denuo postulat debere concedi, ut in loco eodem recondantur. Et ideo, frater carissime, quia eiusdem Beatissimi Martyris corpus in Brundisii Ecclesia, cui visitationis impendis officium, esse dignosciturum prefati viri desiderii ex nostra praeceptione convenit oboedire, ut in devotione quam postulat sortiatu effectum." (Gregorio Magno, Registrum Epistularum, ed. L. M. Hartmann, Berlino 1893 in MGH, Ep, II, XI, 57, 343-44)

⁴¹ *Liber pontificalis*, vol I, Hadrianus (772-795) cap. LXXVII, 509. (ecclesia santi Leucii portionem eis competentibus, posita via Flaminea miliario ab urbe Roma plus minus V); Leuča je i papa Benedikt III smatrao za martira a ne propovednika. *Liber pontificalis* II, Benedictus (855-858), cap. VIII, p. 141. (Urbem quidem exeuntes ad Orta iuxta basilicam beati Leucii martyris)

nu od tada je bio posvećen svetom episkopu Leuču.⁴² Iz Tranija su mošti svetog Leuča, usled arapske opasnosti, prenete u Benevento, sedište langobardskog vojvodstva.⁴³ Odatle je krajem IX stoleća poznati episkop Orije, Teodosije, jednu ruku svetog uspeo da vrati u Brindizi, na mesto na kojem je sveti prvobitno bio sahranjen i gde je potom sagradio baziliku njemu posvećenu.

Osim rute koja je povezivala Brindizi sa Dračom, posvedočena je i linija između Otranta i Valone.⁴⁴ Godine 333/34, tim je putem hodočasnik iz Bordoa, na povratku iz Jerusalima, prešao iz Epira u Apuliju.⁴⁵ S vremenom, Brindizi je, budući neutvrđeni grad, izgubio na značaju. Već u vreme Justinijanove rekonkviste, glavna luka postao je Otranto.⁴⁶

Usled gotovo potpunog nedostatka izvora o prvim vekovima hrišćanstva na istočnoj obali Jadrana, posebnu vrednost ima svedočanstvo o svetom Ilarionu proizišlo iz pera svetog Jeronima, koji se i sam podvizavao na nekom od mnogobrojnih ostrva dalmatinske obale. U IV stoleću je osnivač palestinskog monaštva i veliki putnik, sveti Ilarion iz Gaze, u potrazi za utočištem na kojem bi se u miru posvetio anahoretskom životu došao sa Sicilije u Epidaur. Vreme njegovog boravka na dalmatinskoj obali moguće je precizno datovati u 365. godinu, na osnovu pominjanja velikog zemljotresa u tekstu.⁴⁷

Mada ubeležen u *Itinerarium maritimum*⁴⁸ Epidaur uprkos pogodnom prirodnom položaju koji omogućava siguran zaklon brodovima, nije bio značajna luka u poznoantičkom periodu.⁴⁹ Da ni u Ilarionovo vreme Epidaur nije bio značajna luka pokazuje podatak o tome kako je sveti napustio grad malom barkom, da bi se tek dva dana kasnije (u tekstu nije navedena na kom mestu) ukrcao na brod kojim je otplovio dalje na Kipar.⁵⁰ Međutim, na značaju

⁴² Kult ovog svetitelja osim u Apuliji, posvedočen je, počev od IX stoleća i u provincijama Abruco i Molize. O raspostranjenosti kulta ovog svetitelja cfr. M. Falla Castelfranchi, *Il culto di San Leucio in Puglia, Abruzzo a Molise nel periodo longobardo, e il ruolo di Benevento alla luce delle fonti cronachistiche e agiografiche*, in : Atti del Convegno Nazionale "Il santo patrono. San Leucio di Alessandria e l'Occidente", Brindisi 1984 (1991), 37-62.

⁴³ *Acta Sanctorum*, Ianuarii, I, 673.

⁴⁴ *Itinerarium maritimum*, 497, str. 242. (A Brundisio de Calabria sive ad Hydrunte Aulona stadia m.)

⁴⁵ *Itinerarium Hierosolymitanum*, 609 str. 286.

⁴⁶ O Otrantu za vreme vizantijske dominacije gradom cfr: V. Von Falkenhausen, *Tra Occidente e Oriente: Otranto in epoca bizantina*, in Otranto nel Medioevo tra Bisanzio e l'Occidente, a cura di Hubert Houben, Salento 2007, 13-61.

⁴⁷ J. François, B. Bernard, *Le raz de marée du 21 juillet 365. Du cataclysme local à la catastrophe cosmique*, Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité, vol. 96, N°1. 1984. p. 448.

⁴⁸ *Itinerarium maritimum*, 520:2, str. 255.

⁴⁹ Epidaur nije predstavljao veliko putno čvorište, budući da je glavni put vodio u unutrašnjost prema današnjoj Hercegovini. E. Imamović, *Rimska cestovna mreža na dubrovačkom području, Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 12, Zagreb 1988, p. 119-127.

⁵⁰ Jérôme, Vie d'Hilarion, 29:7.

je dobila u VI veku kada se tokom Justinijanove rekonkviste vizantijska flota na putu od Drača prema Saloni u jednom trenutku usidrila u luci Epidaura.⁵¹

Tokom boravka na Siciliji svetog Ilariona pohodilo je mnogo bolesnih i pobožnih ljudi. Zbog toga je sveti poželeo da ode na mesto gde ga njegova slava ne prethodi, gde je njegovo ime nepoznato i gde bi mogao da boravi u miru, na mesto kako sam sveti kaže naseljeno „varvarskim narodima“.⁵² Stoga se uputio ka Epidauru u Dalmaciji, gde se nastanio nedaleko od grada.⁵³ Ali, nije mogao zadugo ostati sakriven. Naime, u to vreme čitava je provincija trpela teror zmaja zanemljujuće veličine.⁵⁴ Sveti Ilarion naredio je da se pripremi lomača na koju se, nakon što je sveti uputio molitvu Hristu, popeo zmaj i na očigled čitavog stanovništva u potpunosti izgoreo.⁵⁵ Kako se nakon ovako velikog čuda nije više mogao u miru posvetiti asketskom životu Ilarion je počeo da pomišlja na nov beg. Međutim, pre nego što je napustio Epidaur, još jedanput je spasao grad, ovaj put od zemljotresa. Na molbu stanovnika Epidaura, sveti Ilarion zaustavio je ogromne talase koji su pretili da unište grad, tako što je u pesku iscrtao tri krsta i podigao ruke prema talasima. Vest o ovom velikom čudu proširila se čitavom provincijom, stigavši i do njene prestonice Salone.⁵⁶ Ilarion je iz Epidaura otišao na Kipar gde se i završio njegov ovozemaljski život, a njegov boravak u okolini Epidaura nije ostavio dubljeg traga ni u hagiografiji ni u ikonografiji Dalmacije.⁵⁷

Sveti Ilarion došao je na istočnu jadransku obalu sa Sicilije i nije poznat njegov itinerer. Moguće je pretpostaviti da se kretao samo morskim putevima, da je plovio oko južne Italije Jonskim morem i da je ušavši u Jadran plovio uz obalu od Drača prema Epidauru.

U poslednjoj četvrtini IV stoleća varvarske najezde koje su preplavile Evropu uslovile su brojne translacije relikvija iz razrušenih gradova, neretko u veoma udaljene krajeve. Tako je provala varvara u Panoniju uslovila i translaciju relikvija svetog episkopa Kvirina iz Panonije u Rim, neposredno nakon 378. godine.⁵⁸ Kvirin je bio episkop Siska na prelazu III u IV vek,

⁵¹ Procopius of Caesarea, *The Gothic War (Bellum Gothicum)*, Loeb Classical Library, London 1919, V, vii, 26-32.

⁵² Jérôme, *Vie d'Hilarion*, 28 : 1.

⁵³ Za mesto na kojem je boravio sveti Ilarion smatraju se Mlini u Rijeci Dubrovačkoj.

⁵⁴ Jérôme, *Vie d'Hilarion*, 28:3.

⁵⁵ Jérôme, *Vie d'Hilarion*, 28:4. Posebno o ovoj epizodi cfr. V. Saxer, *Le dragon dans la littérature hagiographique latine ancienne et médiévale*, in *Drac: symbolique et mythologie du dragon entre Rhône et Alpes*, Cahier des Alpes-Maritimes, VI, Nice 1990, 57-58.

⁵⁶ Jérôme, *Vie d'Hilarion*, 29 :1-7.

⁵⁷ Za boravak slavnog ahorete u Dalmaciji renesansne legende vezuju pokrštanjanja stanovnika Dubrovnika. U narodnoj tradiciji ovaj svetitelj naziva se Ilar, i poznate su pripovetke o svetom Ilaru i zmaju.

⁵⁸ A. Amore, s. v. *Quirino, vescovo di Siscia (Siszeck), santo, martire*, Biblioteca Sanctorum, vol. X, Roma 1968, col. 1333.

koji je mučen i sahranjen u mestu Sabaria. Životopisi beleže da su Kvirinove relikvije u Rimu pohranjene u katakombe svetog Sebastijana, u martirijumu koji je poznat i pod imenom Platonija, istom onom u kojem su, kako se verovalo, bar neko vreme bili sahranjeni apostoli Petar i Pavle.⁵⁹ Prisustvo episkopa Kvirina na ovom mestu potvrđuju i hodočasnički itinereri iz VII veka. Sveti Kvirin prikazan je zajedno sa svetim Sebastijanom i Polikamom u kripti svete Cecilije u Kalistovim katakombama. Relikvije svetog Kvirina prenete su unutar rimskih zidina tek u XII stoleću za vreme pape Inocentija II (1130-1143).

Godine 1893. je prilikom arheoloških iskopavanja otkriven grob episkopa Siska u bazilici svetog Sebastijana.⁶⁰ U samoj bazilici je pronađen grafit u kojem se pominje sveti Kvirin. Mada ovaj natpis nije očuvan u potpunosti, Orazijo Maruki je uspeo da indentifikuje da se u njemu pominju razrušeni grob Kvirinov (deteriore loco Quirini) kao i putovanje morem na osnovu skraćenicice *navig[averunt]* što zapravo upućuje na činjenicu da je telo episkopa Siska preneto do Rima, delimično morskim putem.⁶¹ Ovaj italijanski arheolog je mišljenja da je telo svetog Kvirina preneto prvo do Zadra, odakle je morska ruta vodila ka Ankoni, i dalje via Flaminijom do Rima.⁶² Franjo Bulić je, međutim, drugog mišljenja. Naime, on smatra da su relikvije svetog ukrcane na brod u Saloni odakle su odnete u Aternum (danas Pescara), a potom dalje prema Rimu do kojeg je vodio jedan krak via Flaminije.⁶³ Obe pretpostavljene putanje jesu uobičajene rute koje su povezivale srednjodalmatinske gradove sa suprotnom obalom.⁶⁴

Stradanje episkopa Kvirina u stihovima je opisao Prudencije, rimski hrišćanski pesnik IV veka.⁶⁵ Kult svetog posvedočen je i u Raveni u VI veku, gde su se u bazilici svetog Stefana, sagrađenoj u VI veku, prema pisanju Agnelusa iz Ravene, našle relikvije svetog Kvirina, sa brojnim drugim relikvijama svetitelja.⁶⁶ Da je svetitelj u ranom periodu bio štovan i na severnom Jadranu svedoči njegov lik predstavljen na ovalnom relikvijaru koji potiče

⁵⁹ Farlati, *Illyricum sacrum*, V, 320-322, Acta Sanctorum. Iun. I, 380-84.

⁶⁰ Detaljno o grobu svetog Kvirina u bazilici svetog Sebastijana cfr. O. Marucchi, *Le recenti scoperte presso la Basilica di S. Sebastiano. Nuova illustrazione della Memoria Apostolica della Via Appia e della tomba del martire s. Quirino*, Nuovo bullettino di archeologia cristiana, 1-2 (1916), 22-50.

⁶¹ Ibid, 51.

⁶² Ibid, 59.

⁶³ F. Bulić, *Sv. Kvirin Biskup i mučenik grada Sisciae (Siska)*, Bogoslovska smotra, 12/1 (1924), 120-21.

⁶⁴ *Itinerarium maritimum*, 497.2,3.

⁶⁵ Hymnus in Honorem Quirini Martyris, Episcopi Ecclesiae Siscianae in Prudentius, *Peristephanon*, VII, Loeb Classical Library, London 1953, no. 398. 215-19.

⁶⁶ *Agnelli qui et Andreas liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*. MGH Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-IX, Hannover, 1878, 72.

iz crkve svete Eufemije u Gradu, a koji se datuje u period između kraja IV do prve polovine VI veka (fig. 3).⁶⁷ Pojava kulta svetog Kvirina na Krku, gde je ovom svetitelju posvećena crkva uz katedralu, datira iz srednjovekovnog perioda.

Nakon što je 441. godine u naveli Huna razrušen Sirmijum, relikvije svete Anastasije prenete su u prestonicu vizantijskog carstva. Prisustvo relikvija u gradu na Bosforu potvrđeno je 457. go-

dine kada su one pomenute u *Hronici* Teodora Anagnosta, koji govori o njihovom prenosu iz Sirmijuma u Carigrad u vreme vladavine cara Lava I (457-474) i pontifikata patrijarha Genadija, kao i o njihovom polaganju u crkvu posvećenu ovoj svetiteljki.⁶⁸ Iz Carigrada je početkom IX veka episkop Donat preneo relikvije svete Anastasije u Zadar, o čemu će biti reči u nastavku teksta. Po svemu sudeći, krajem VI stoleća izbeglice iz Sirmijuma prenele su relikvije svetih Četvorice ovenčanih u Rim.⁶⁹ Nema nikakvih podataka o itinereru kojim su relikvije Četvorice ovenčanih prenete u Rim. U to vreme su



Sl. 3 Ovalni relikvijar iz Grada, oko 500, Katedrala svete Eufemije, Grado

Oval silver casket from Grado, c.500, St. Eufemia Cathedral, Grado (after G. Noga-Banai, *The Trophies of the Martyrs*, Oxford 2008, fig. 70)

⁶⁷ G. Noga Banai, *The Trophies of the Martyrs: An Art Historical Study of Early Christian Silver Reliquaries*. Oxford-New York, 2008, 97 et passim, fig. 71.

⁶⁸ Crkva je u stvari bila posvećena Vaskrsenju gospodnjem (*Anastasis*) a ne svetoj Anastasiji. U njoj je, prema Sozomenu, Grigorije Nazijanski izgovorio svoje homilije o misteriji svete Trojice i na tom je mestu započeo borbu protiv arijanaca. R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Première partie, Le siège de Constantinople et le Patriarcat oecuménique. Tome III, Les églises et les monastères*, Paris 1953, 22-25. Detaljnije o Grigoriju Nazijanskom i crkvi svete Anastasije u Konstantinopolju cfr. R. Snee, *Gregory Nazianzen's Anastasia Church: Arianism, the Goths, and Hagiography*, DOP 52 (1998), 157-86. O kultu svete Anastasije cfr. T. Vedriš, *Štovanje sv. Anastasije u Sirmiju, Carigradu i Rimu u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku*, *Diadora* 22 (2007), 191-216.

⁶⁹ L. Duchesne, *Le culte romain des Quatre-Couronnés (Santi Quattro)*, *Mélanges d'archéologie et d'histoire* 31 (1911), 231-246 ; G. Jean, *Les Quatre Couronnés et l'histoire de leur culte des origines au milieu du IX^e siècle*, *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité*, Année 1975, 87/1 (1975), 505-561.

svi kopneni putevi bili prilično nesigurni usled kontinuiranih varvarskih najezdi, pa je time bilo otežano kretanje i do Dalmatinske obale, odakle su izbelece iz Panonije mogle sigurno otploviti na drugu obalu Jadrana.

Jadran je postao deo vizantijske talasokratije u VI veku tokom Justinijanove rekonkviste. U tom periodu, glavne luke u kojima je bila usidrena imperijalna flota bile su Drač na južnoj, Salona na istočnoj obali Jadrana, a na suprotnoj strani mora Ravena, odnosno Otranto na apulijskoj obali Jadrana. Upravo se za ovaj vremenski period vezuje formiranje tzv. *limes maritimumusa* koji se protezao duž jadranskih obala.⁷⁰ To je vreme intenzivnog saobraćaja između prestonice na Bosforu i Ravene koja u vreme Justinijanove vladavine doživljava značajni kuturni procvat. Maksimijan, prvi episkop koji je poneo titulu arhiepiskopa Ravene, boravio je Carigradu 549. godine. Tada je od vasilevsu dobio važne relikvije, budući da su tokom njegovog boravka u prestonici prilikom rekonstrukcije crkve Svetih apostola otkriveni sarkofazi apostola Andreja, Luke i Timoteja. Uz carevo odobrenje i nakon celonoćnog bdenija, odsečena je brada sa moštiju apostola Andreja koju je arhiepiskop po povratku u svoje sedište pohranio u rekonstruisanu crkvu svetog Andreja.⁷¹ Kada je 550. godine, arhiepiskop započeo izgradnju bazilike svetog Stefana u Raveni, u nju je položio brojne relikvije svetitelja, među kojima svakako i one koje je doneo iz prestonice kao i pomenute relikvije svetog Kvirina.⁷²

U ovom periodu je na upražnjeni tron episkopskog sedišta u Sipontu poslan prelat iz Carigrada. Reč je o episkopu Lavrentiju, najpoznatijem po činjenicu da mu se javio arhanđel Mihajlo na Monte Garganu. Stolovanje ovog prelata na tronu sipontinske crkve datovano je u godine između 537.

⁷⁰ U vezi sa vrlo akribičnom rekonstrukcijm *limesa* duž istočne obale Jadrana cfr. I. Goldstein, *Bizant na Jadranu*, Zagreb 1992, 29-67; O putnoj mreži i lukama vizantijskih poseda u Južnoj Italiji cfr. V. Von Falkenhausen, *Réseaux routiers et ports dans l'Italie méridionale byzantine (VIe-XIe s.)*, in *He kathermerine zoe sto Byzantio*, Praktika tou I Diethnous Symposiou (Athena, 15-17 Sept. 1988), Athena 1989, 712-719.

⁷¹ 11-731. O italijanskim jadranskim lukama u ranosrednjovekovnom periodu G. Schmiedt, *I porti italiani nell'alto medioevo*, in *La navigazione mediterranea nell'alto medioevo*, SSCIAM 25 (1978), 129-254; Uopšte o vizantijskim lukama u periodu između VII i IX veka cfr. H. Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe- XVe siècles*. Paris, 1966.

⁷¹ *Agnelli qui et Andreas liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*. MGH Scriptorum rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-IX, Hannover, 1878, 76.

⁷² „Collocavit autem hic merita apostolorum et martirum, id est sancti Petri, sancti Pauli, sancti Andrae, sancti Zachariae, sancti Iohannis baptistae, sancti Iohannis euangelistae, sancti Iacobi, sancti Thomae, sancti Mathei, sancti Stephani, sancti Vincentii, sancti Laurentii, sancti Quirini, sancti Floriani, sancti Emiliani, sancti Apolenaris, sanctae Agathae, sanctae Eufimiae, sanctae Agnetis, sanctae Eugeniae, qui orent pro nobis.“ *Agnelli qui et Andreas liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*. MGH Scriptorum rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-IX, Hannover, 1878, 72.

i 554.⁷³ Poznate su dve verzije *Života svetog Lavrentija Majorana*, jedna iz vremena kada je grad bio pod vizantijskom dominacijom (IX/X vek), dok je druga datovana u XI vek odnosno u vreme kada je Siponto bio pod normanskom upravom.⁷⁴ U oba narativa čitamo da su se žitelji Siponta obratili caru Zenonu (474-475, 476-491), sa molbom da im pošalje prelata koji bi popunio upražnjenu episkopsku katedru. Car im je molbu uslišio i poslao im svog rođaka, Lavrentija, koji je u Siponto doneo značajne relikvije, ruku svetog Stefana Prvomučenika i dojkvu svete Agate. Mučenicima je podigao crkvu na mestu na kojem su relikvije spuštene sa broda, ali njeni ostaci, nažalost, nisu pronađeni.⁷⁵ Episkopu Lavrentiju pripisuje se i izgradnja mnogih crkava u Sipontu kao i tri svetilišta na Monte Garganu.⁷⁶ Smatra se da je spasio Siponto od Totilinog razaranja, budući da je ostrogotski vladar bio impresioniran time što je Lavrentije pripitomio divljeg konja, kojeg mu je ovaj poslao na dar. Nakon razarajućih zemljotresa 1223. i 1225. godine Siponto je u potpunosti porušen i depopulizovan. U njegovoj neposrednoj blizini osnovan je novi grad, Manfredonija, u koji su prenete mošti episkopa Lavrentija, koji je u međuvremenu proglašen za svetitelja. Sveti Lavrentije i danas se slavi kao patron Manfredonije. O sudbini relikvija koje je Lavrentije doneo uz Carigrada nema poznatih podataka.

Mada je Lavrentije u prvom trenutku spasio Siponto od Totilinog razaranja, grad ipak nije odoleo langobardskim napadima. Langobardi su se, međutim uvek držali daleko od mora,⁷⁷ za razliku od Slovena koji su se godine 642. sukobili sa Langobardima upravo kod Siponta, kada su „cum multitudi-
ne navium“ prešli Jadran.⁷⁸

U tom periodu, u vreme kratkog pontifikata pape Jovana IV (641-642) poreklom iz Dalmacije, prenete su u Rim relikvije mučenika iz Salone, prestonice Dalmacije, koja je stradala u naletima Slovena i Avara. Tom su prilikom u papski grad prenete i relikvije svetog episkopa Maura iz Poreča. Naime, papa je izaslao u Dalmaciju opata Martina sa zadatkom da spasi relikvi-

⁷³ A. Campione, *Storia e santità nelle sue Vitae di Lorenzo vescovo di Siponto*, Vetera Christianorum 29 (1992), 169-213.

⁷⁴ Acta Sanctorum, Februarii, II, 56-63. BHL, 4790, 4791; Detaljno o ovim tekstovima kao u vezi sa njihovim datovanjem cfr. A. Campione, *op.cit.*

⁷⁵ Crkva svetih Stefana i Agate nije sa preciznošću lokalizovana, ali ne bi trebalo isključiti mogućnost da su delovi mozaičnog poda otkriveni u okviru nekropole Skopa datovani u vreme oko sredine VI veka, pripadali nekoj crkvenoj građevini, možda baš onoj koju je sagradio episkop Lavrentije. A. Campese Simone, *Frammenti musivi pavimentali della necropoli Scoppa di Siponto*, in : Atti del IV colloquio dell'Associazione Italiana per lo Studio e la Conservazione del Mosaico / AISCOM. a cura di Rosa Maria Carra Bonacasa e Federico Guidobaldi, Ravenna 1997, 513-522.

⁷⁶ Acta Sanctorum, Februarii, II, 61.

⁷⁷ *Liber pontificalis* I, 137.

⁷⁸ Paolo Diacono, *Historia Langobardorum*, IV, 44.



Sl. 4 Sveti Domnio, kapela svetog Venancija, Lateranska bazilika, Rim, 642-649.

St. Domnion, The *Lateran chapel of San Venazio, Rome, 642-649*, (photo D. Preradović)

je i otkupi robove.⁷⁹ Replikvije koje je opat Martin doneo u Rim smeštene su u oratorijum posvećen svetom Venanciju, koji se nalazi uz lateranski baptisterijum.⁸⁰ Naslednik pape Jovana IV, Teodor I (642-649) ukrao je apsidu kapele svetog Venancija mozaicima na kojima su predstavljani dalmatinski i istarski svetitelji.⁸¹ Mada se ime episkopa Domnia ne pominje u *Liber Pontificalis*, on je predstavljen u apsidi kapele u episkopskom ornatu (fig. 4). Uz njega su prikazani sveti Venancije i Mauro, takođe kao episkopi, Asterije kao sveštenik, dok je Anastasije predstavljen u plemićkoj odeći ali bez atributa koji bi ukazivali

na njegov rang ili profesiju. Četvorica svetitelja, Telius, Palvianus, Antiohianus i Kajanus predstavljeni su kao vojnici.

U periodu između sredine VII veka, odnosno langobardskih osvajanja Apeninskog poluostva i slovenskih osvajanja Balkana, i početka IX stoleća, kada je došlo do aktivizacije vizantijske politike na Jadranu, po svemu sudeći vizantijska folta nije prisutna u vodama Jadranskog mora.⁸² Jedino vizantij-

⁷⁹ *Liber pontificalis*, I, p. 330.

⁸⁰ Za istorijski kontekst kapele i svetitelje koji su u njoj štovani cfr. G. V. Mackie, *Early Christian Chapels in the West: decoration, function and patronage*, Toronto 2004, 212-230.

⁸¹ W. F. Oakeshott, *The mosaics of Rome, from the third to the fourteenth centuries*, New York 1967, 150-53; G. Matthiae, *Mosaici medievali delle chiese di Roma*, Roma 1967, figg. 105-124, K. Prijatelj, *Sv. Dujam i sv. Staš u likovnoj umjetnosti*, in I Kongres Saveza društava povjesničara umjetnosti SFRJ, 1976, 25-28; E. Marin, *Mozaik u oratoriju sv. Venancija u Lateranskoj krsionici*, Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 24 (2007), 251-56.

⁸² O plovidbama i trgovini na Jadranu tokom VII i VIII veka cfr. J. Ferluga, *Navigation et*

sko uporište na Jadranu u tom periodu bila je luka Otranta kojom su prolazili ambasadori, monasi, hodočasnici i vizantijski upravници.⁸³ Mada su tokom vladavine Lava III (717-741) formirane tematske flote, sastavljene od dromona i lakih brodova, koje su se tokom VIII stoleća borile sa Arapima, Helen Arveler je mišljenja da politika imperatora ikonoklasta nije bila značajnije pro-pomorski orijentisana.⁸⁴ Međutim, tokom navedenog perioda ipak se mogu identifikovati na Jadranu značajne trgovačke aktivnosti, i to kako na lokalnom tako i na internacionalnom nivou, kako su to pokazali u svojim istraživanjima Karile i Ferluga.⁸⁵ Tokom osmog veka se na istočnoj obali Jadrana dogodila značajna promena u vezi sa crkvenom organizacijom. Godine 732-733. ukazom vasilevsava Lava III (717-741) izuzeti su iz jurisdikcije rimske crkve Ilirik, Sicilija, Kalabrija, Napulj, Sardinija i Krit, i podvgnuti carigradskoj Patrijaršiji.⁸⁶ Tom je prilikom, verovatno, i Dalmacija pripojena carigradskoj crkvi. Na supronoj obali, apulijske episkopije bile su pod papskom jurisdikcijom, i samo je dijaceza Otranta bila direktno potčinjena carigradskoj patrijaršiji. Činjenica je, međutim, da reorganizacija crkvenih ingerencija nije značajnije uticala na svetiteljske kultove u Dalmaciji, budući da se značajnija pojava kultova vizantijske provenijencije može opaziti početkom IX stoleća.⁸⁷

Moguće je da su sredinom VIII veka prenete relikvije svetog Pankracija iz Rima u Dubrovnik.⁸⁸ Prvi pomen relikvija svetog Pankracija u Dubrovni-

commerce dans l'Adriatique aux VIIe et VIIIe siècle, Byz. Forschungen 12 (1987), 39-51; U vezi sa odsustvom vizantijske flote iz Jadrana tokom VIII veka cfr. A. Carile, *La presenza bizantina nell'alto Adriatico fra VII e IX secolo*, ByzFor 12 (1987), 7-35; M. McCormick, *Origins of the European economy: communications and commerce, A.D. 300-900*, Cambridge University Press 2001, 527.

⁸³ Poznato je na primer da je 710/711. godine papa Konstantin (708-715) tokom svog putovanja od Sirakuze do Carigrada potovao preko Otranta. V. Von Falkenhausen, *La dominazione bizantina nell'Italia meridionale dal IX all'XI secolo*, Bari 1978, 138; V. Von Falkenhausen, *Réseaux routiers et ports dans l'Italie méridionale byzantine (VIe-XIe s.)*, 716.

⁸⁴ H. Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe- XVe siècles*, Paris 1966.

⁸⁵ A. Carile *La presenza bizantina nell'alto Adriatico fra VII e IX secolo*; J. Ferluga, *Navigazione et commerce dans l'Adriatique aux VIIe et VIIIe siècle*, A. Carile, *La talassocrazia romea: VI-VIII sec.*, in : A. Carile, S. Cosentino, *La marinaria bizantina*, Bologna, 2004, 7-32.

⁸⁶ Iako Grumel smatra da ovaj događaj treba datovati u vreme pontifikata pape Stefana II (752-757), verovatnije je mišljenje Anastasosa da je u pitanju 732/33. godina. V. Grumel, *L'Annexion de l'Illyricum oriental, de la Sicile et de la Calabre au patriarcat de Constantinople. Le témoignage de Théophane le Chronographe*, Recherches de science religieuse, Mélanges Jules Lebreton, 39-40 (1951-1952), 191-200; M. V. Anastasos, *The transfer of Illyricum, Calabria, and Sicily to the jurisdiction of the patriarchate of Constantinople in 732-33*, in *Silloge bizantina in onore di Silvio Giuseppe Mercati*, Studi Bizantini e Neellenici, 9 (1957), 14-3.

⁸⁷ O kulturalnim slojevima na istočnoj obali Jadrana u periodu između VI i IX veka cfr. Д. Прерадовић, *Култови светитеља у византијским градовима на источној обали Јадрана (VI-IX век)*, у Ниш и Византија, Зборник радова X, ур. М. Ракоција, Ниш 2011, 523-535.

⁸⁸ Poznata su dva svetitelja imena Pankracije, mladi rimski mučenik poreklom iz Frigije i prvi

ku nalazi se u spisu Konstantina VII Porfirogenita (913-959) *De Administrando Imperio* napisanom sredinom X stuleća, što predstavlja i pouzdani *terminus ante quem* za translaciju relikvija iz Rima u Dubrovnik. Vizantijski vasiljevs beleži da su relikvije svetog Pankracija bile u crkvi svetog Stefana Prvomučenika koja se nalazila u centru grada.⁸⁹ Prema narativima anonimnog dubrovačkog analiste i Nikole Ranjine, napisanim u XV i XVI stuleću, relikvije svetog Pankracija, ali i Nerea, Ahilea, Petronile i Domitile, čestice glave, šake i stopala svetih Srđa i Vakha, kao i dva fragmenta Časnog krsta, doneo je 457. godine u Dubrovnik iz Rima Radoslav Belo, legendarni osnivač grada.⁹⁰ Ove su se relikvije u vreme kada su dubrovački anali pisani nalazile u crkvi svetog Stefana Prvomučenika.⁹¹ Da su u ovoj crkvi bile pohranjene brojne relikvije svetitelja potvrđuje i Filip de Diversis koji je 1440. godine sastavio *Opis grada Dubrovnika*.⁹² Prema popisu sastavljenom 1493. broj relikvija koji se nalazio u ovoj crkvi iznosio je 38. One se danas najvećim delom nalaze u sakristiji dubrovačke katedrale.⁹³ U sakristiji dubrovačke katedrale čuvaju se, između ostalih, i dva gotička relikvijara nogu svete Petronile i svete Domitile, koji sadrže u sebi i medaljone iskovane prema zlatnom solidu Konstantina Porfirogenita i Romana Lakapena (931-944), koji su verovatno delovi prvobitnih relikvijara.⁹⁴ Ovim podatkom dodatno je moguće potkrepiti pretpostavku da su relikvije rimskih mučenika zajedno prenete iz Rima u Dubrovnik, iako vizantijski car Konstantin VII Porfirogenit pominje samo Pankracija.

Svetog Pankracija sa grupom svetitelja koju čine Nereo, Ahileo, Domitila i Petronila, ne povezuje hagiografija nego *dies natalis*, 12. maj, kako je to zabeleženo još u Jeronimovom Martirologu.⁹⁵ Dok je sedište kulta Nerea i Ahilea bilo u Domitilininim katakombama na via Adernitani⁹⁶, nedaleko

episkop Taormine. U Dubrovniku je proslavljan mučenik iz Rima, budući da su njegove relikvije donete u ovaj grad zajedno sa relikvijama drugih rimskih mučenika što pokazuju kasniji tekstovi dubrovačkih hroničara i analista. O svetom Pankraciju mučeniku iz Rima cfr: BHL, 6420-6428; P. Franchi de' Cavalieri, *Della leggenda di s. Pancrazio Romano*, *Hagiografica* 1, *Studi e Testi* 19 (1908), 77-112; A. Rimoldi, D. Balboni, M. C. Celletti, s.v. *Pancrazio, santo, martire di Roma*, *Biblioteca Sanctorum*, vol. X, Roma 1968, col. 82-89.

⁸⁹ DAI, cap. 29: 235-236.

⁹⁰ *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, ed. S. Nodilo, (*Monumenta spectantia historium Slavorum Meridionalium* 14) *Zagrabiae* 1883, 3,173.

⁹¹ Ibid.

⁹² Ovaj autor navodi da je crkva Svetog Stefana jedna od najpoštovanijih u gradu, a među brojnim relikvijama koje se u njoj čuvaju posebno ističe relikvije svete Petronile i Domitile. F. de Diversis, *Opis Dubrovnika*, tr. I. Božić, Dubrovnik 1973, 22.

⁹³ Podatak naveden prema V. B. Lupis, *Historijat istraživanja i novi prilozi poznavanju najstarijeg sloja moćnika dubrovačke prvostolnice*, *SHP* III/32 (2005), 137.

⁹⁴ O relikvijarima svetih Petronile i Domitile cfr. Ibid. 137-138.

⁹⁵ *Acta Sanctorum*, Novembris, II, p. 59.

⁹⁶ U. M. Fasola, *La catacombe de Domitille et la basilique des martyrs Nérée et Achillée*, *Cité du Vatican* 1986.

od groba Petronile, koja je u apokrifnim spisima smatrana kćerkom apostola Petra, zemni ostaci svetog Pankracija sahranjeni su u Otavilnim katakombama na via Aurelijani. Nad njegovim je grobom papa Simah (498-514) sagradio baziliku.⁹⁷ U toj je bazilici nad mučenikovim grobom na dan njegovog stradanja papa Grigorije Veliki izgovorio svoju XXVII homiliju.⁹⁸ Narodnu homiliju ovaj papa posvetio je svetim Nereu i Ahileu, i izgovorio ju je 12. maja u bazilici posvećenoj ovim mučenicima.⁹⁹

Poznato je da je papa Vitalijano (657-672) godine 665. poslao na dar Osviju, kralju Notumbrije, relikvije svetog Pankracija zajedno sa relikvijama svetih Petra, Pavla, Lavrentija, Jovana i Grigorija, o čemu se nalazi potvrda u spisima Beda Velečasog (672-735).¹⁰⁰ Reč je verovatno o kontaktnim relikvijama, budući da je papska politika zvanično bila protiv diseminacije zemnih ostataka hrišćanskih mučenika sve do druge polovine VIII stoleća kada je, zbog posledica langobardskih osvajanja 756. godine, papa Pavle I (757-767) doneo odluku o otvaranju najznačajnijih grobova u rimskim katakombama i prenosu relikvija na sigurnije mesto.¹⁰¹

Nije poznato da li su u Dubrovnik iz Rima prenete kontaktne ili korporealne relikvije, budući da su danas poznati relikvijari iz kasnijeg perioda, ali je razlog njihove translacije svakako bio političke prirode i, ako je suditi po dubrovačkim hroničarima, u neposrednoj vezi sa osnivanjem grada. Hipoteza Tibora Živkovića o 742/3. godini, kao datumu prenosa relikvija pomenutih mučenika iz Rima u Dubrovnik, iako verovatna, ne može se potkrepiti pouzdanim istorijskim izvorima.¹⁰² Takođe, nije poznat itinerer putovanja relikvija iz Rima do Dubrovnika.

⁹⁷ Liber Pontificalis, vol I, Symachus (498-514), cap. VIII, 262 ; Basiliku svetog Pankracija rekonstruisao je u VII veku papa Honorije (625-638) *Liber Pontificalis*, vol. I, Honorius (625-638), cap. V, 324.

⁹⁸ PL, 76, coll. 1204-1210 (Homilia XXVII, Habita ad populum in basilica sancti Pancratii martyris, die natalis ejus. Lectio S. Evang. sec. Joan. XV, 12-16)

⁹⁹ PL, 76, coll. 1210 -1213. (Homelia XXVIII, Habita ad populum in basilica sanctorum Nerei et Achillei, die natalis eorum. Lectio S. Evang. sec. Joan. IV, 46-53)

¹⁰⁰ Navedeno prema Edina Bozóky, *La politique des reliques de Constantin à Saint Louis : protection collective et légitimation du pouvoir*, Beauchesne, 2007, 126, n. 23.

¹⁰¹ Proces translacija relikvija iz katakombi u Rim dostigao je vrhunac za vreme pape Paskala I (817-824) tokom čijeg su pontifikata nebrojene relikvije prenete iz katakombi u crkvu svete Praside u Rimu. N. Herman-Mascard, *Les reliques des saints : formation coutumière d'un droit*. Paris 1975, 49-53.

¹⁰² Autor je mišljenja da su se translacije relikvija svetog Pankracija, Nerea, Ahilea, Petronile i Domitile iz Rima u Dubrovnik dogodila u vreme pontifikata pape Zaharija (741-752) i Artavazdove uzurpacije carigradskog trona, u kratkom periodu skladnih odnosa između Rima i Carigrada. Prema Živkoviću, početak štovanja svetog Pankracija u Dubrovniku dodatna je potvrda da je diskutabilna povelja pape Zaharija izdata dubrovačkoj crkvi 743. godine zaista i postojala T. Živković, *The earliest cults of Saints in Ragusa*, ZRVI 44 (2007), 124-25.



Sl. 5 Relikvijar svete Anastasije sa natpisom episkopa Donata, IX vek, Zadarska katedrala, St. St. Anastasia reliquary with the bishop Donat inscription, Zadar Cathedral (photo D. Preradović)

skva aktivizacija na Jadranu praćena je značajnim širenjem svetačkih kultova vizantijske provenijencije, kao i prenosom relikvija svetitelja u Zadar, Kotor i Veneciju.¹⁰⁴ Budući da je reč o u nauci proučenim translacijama, u ovom istraživanju skrenućemo pažnju samo na detalje koji se odnose na plovidbu morem.

Zadarski episkop Donat zaslužan je za prenos relikvija svete Anastasije, sirmijumske mučenicice, iz prestonice vizantijskog carstva u Zadar (fig. 5). Mada je tekst *Historia Translationis sancte Anastasie* sačuvan u prepisu iz sredine XVII stoleća, u pitanju je narativ čiji je nastanak moguće datovati u kraj XII ili u XIII vek.¹⁰⁵ U ovom tekstu se kao vreme prenosa relikvija

Početak IX veka označio je i početak značajne aktivizacije vizantijske politike na Jadranu uslovljene sukobom sa Karlom Velikim. Nakon više od jednog veka odsustva iz jadranskih voda, godine 806. carska flota sa admiralom na čelu, patricijem Nikitom, uplovila je u Jadran sa ciljem da uspostavi vizantijsku dominaciju nad Venecijom i Dalmacijom.¹⁰³ Tri godine kasnije, vizantijska flota, ovaj put pod komandom Pavla, stratega Kefalonije, još jedanput je intervenisala u Jadranu. Vizantijska

¹⁰³ O ovoj ekspediciji i njenim posledicama cfr. D. M. Nicol, *Byzantium and Venice. A study in Diplomatic and Cultural Relation*, Cambridge 1988, 15-16.

¹⁰⁴ J. Osborne, *Politics, diplomacy and the cult of relics in Venice and the northern Adriatic in the first half of the ninth century*, *Early Medieval Europe* 1999 8 (3), 369-86.

¹⁰⁵ Tekst je objavljen u D. Farlati, *Illyricum sacrum*, vol. V, Venetiis 1775, 34-35; F. Rački, *Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, 306-310. U italijanskom prevodu tekst sa komentarima objavio je V. Brunelli, *Storia della città di Zara*, vol. 1, Venezia 1913, 185-188. Za akribičnu analizu sadržaja ovog teksta i njegovu istorijsku vrednost cfr. T. Vedriš, *Historia Translationis S. Anastasiae: Kako(ne)čitati hagiografski tekst?*, in *Hagiologija. Kultovi u kontekstu*, ed. A. Marinković, T. Vedriš, Zagreb 2008, 2008, 39-57.

navodi 804. godina. Međutim, translaciju relikvija svete Anastasije, po svedu sudeći, moguće je datovati u 806. godinu.¹⁰⁶ Naime, zadarski episkop Donat i venecijanski dužde, Beat, uputili su se u Carigrad u svojstvu mirovnih pregovarača između vizantijskog cara Nićifora (802-811), i franačkog vladara, Karla Velikog (768-814). U prestonici su im građani Smirne (reč je o grešci u rukopisu, gde je namesto Sirmijuma navedena Smirna) poklonili relikvije svete Anastasije, koja je primila venac mučeništva u njihovom gradu. S vrednim tovarom episkop i dužd zaplovili su nazad ka domovini zaustavljajući se usput na ostrvima, u selima, gradovima i utvrđenjima.¹⁰⁷ Česta pristajanja brodova bila su uobičajena praksa ranosrednjovekovne plovidbe, o čemu je u narativu prenosa relikvija svete Anastasije sačuvano ilustrativno svedočanstvo.¹⁰⁸

Prenos relikvija svetog Tripuna u Kotor datuje se u godinu 809. prema tekstu *Instrumentum Corporis nostri gloriosi Confalonis Santi Tryphonis anno Christi incarnatione octingentesimo nono die decima teria Januarii*.¹⁰⁹ Farlati, koji je 1800. godine objavio navedeni dokument, nažalost, nije naveo gde je dokument čuvan, ali je naglasio da je prepis „od reči do reči i bez dodataka i izmene preuzet sa originala napisanog drevnim pismom“.¹¹⁰ Drugi tekst o translaciji relikvija svetog Tripuna nalazi se u iluminiranom rukopisu skromnih dimenzija koji se danas čuva u venecijanskoj biblioteci Marčana (It. XI 196 = (7577)).¹¹¹ Kodeks je nastao u Kotoru po narodžbini porodice Buća i na osnovu natpisa koji je u njemu sačuvan precizno je da-

¹⁰⁶U vezi sa datovanjem prenosa relikvija cfr. G. Manojlović, *O godini "Prijenosa sv. Anastasije u Zadar"*, Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva, 3/2 (1901) 104-113; A. Dabinović, *Kada je Dalmacija pala pod jurisdikciju carigradske patrijaršije*, Rad JAZU, 239 (1930), 228-231; N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 306-307; N. Klaić, I. Petricioli, *Proslost Zadra*, vol. II - Zadar u srednjem vijeku do 1409, Zadar 1976, 72; T. Živković, *Crkvena organizacija u srpskim zemljama (rani srednji vek)*, Beograd 2004, 61-63.

¹⁰⁷„navigandes, cum saepissime insulis, villis, oppidis et civitatibus applicantes, in eas descendiscent cause recusationis humanae“; D. Farlati, *Illyricum sacrum*, vol. V, 34.

¹⁰⁸O tipovima plovidbe u ranosrednjovekovnom periodu cfr. M. McCormick, *Origins of the European economy*, 422-425, posebno za tekst prenosa relikvija svete Anastasije 442, n. 147.

¹⁰⁹Ovaj tekst, nažalost, izgubljen, publikovan je u D. Farlati, *Illyricum sacrum*, vol VI, Venetiis 1800, 425. Objavljen je i u I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Supplementum VAND, LI (1938), 25. *Писци средњовјековног латинитета*, ed. Д. И. Синдик, Г. Томовић, (Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека) књ. I, Цетинје 1996, 18-19 (original), 19-20 (prevod).

¹¹⁰D. Farlati, *Illyricum sacrum*, vol VI, loc. cit.

¹¹¹Tekst naslova *Legenda de miser san Triphone conphalone et prototore della zitade de Cataro* objavljen je na više mesta: G. Gelchich, *Storia documentata della Marinerezza Bocchese*, Ragusa 1889, 81-86; *Писци средњовјековног латинитета*, 22-26 (оригинал), 26-30 (превод).

tovan u 1466. godinu.¹¹² U oba teksta se čita da su venecijanski trgovci došli u posed tela svetog Tripuna u Kampsadi i da im je namera bila da ga odnesu u svoju domovinu.¹¹³ Božijim providenjem dospeli su u kotorsku luku odakle njihov brod nije mogao da isplovi. Shvativši da je reč o volji svetog da na tom mestu ostane, obznanili su građanima Kotoru istinu o skrivenom tovaru koji su nosili. Na molbu plemenitih Kotorana, a uz velike počasti i radost građana, relikvije svetog Tripuna su unesene u grad (fig. 6). Venecijanske trgovce koji su svetog doneli iz daleke *Romanie* plemić po imenu Andrija Saracenis bogato je darovao,¹¹⁴ a svetitelju u čast sagradio crkvu.¹¹⁵



Sl. 6 Relikvijar svetog Tripuna, IX vek,
Kotorska katedrala
St. Tryphon reliquary, IX c, Kotor Cathedral
(photo D. Preradović)

¹¹²Kodeks sadrži *L'illustrazione dei sette vizi capitali, scritta e figurata con le consuete personificazioni accompagniate dai tradizionali animali simbolici* (cc. 1v-9v); *Legenda de Santo Patrizio el qual tracta delle pene de purgatorio et tracta del gaudio dello paradiso terestro et quello atrovato* (cc. 10r-76r) *Legenda di San Trifone* (76v-133v). O ovom rukopisu i posebno o njegovim minijaturama cfr. S. Marcon, *Un manoscritto cattarino del 1466 e l'eredità belliniana lungo le sponde dell'Adriatico*, Rivista di storia della miniatura 4/1999 (2000), 121-134. (sa starijom literaturom)

¹¹³Prema tekstu legende moguće je naslutiti da se način na koji su Venecijanci došli u posed relikvija može tumačiti kao *furta sacra*. O fenomenu „svetih krađa“ u srednjem veku cfr. P. J. Geary, *Furta Sacra. Thefts of relics in the central Middle Ages*, New York 1990.

¹¹⁴Sredinom XIX stoleća pronađen je u Kotoru, nedaleko od severnog zida katedrale sarkofag sa natpisom u kojem se pominju Andrija o njegova supruga Marija, čime je potvrđena istorijska verodostojnost ovog kotorskog plemića. U vezi sa pronalaskom sarkofaga cfr. G. Gelcich, *Memorie storiche sulle bocche di Cattaro*, Zara 1880, 43, n. 3; T. G. Jackson, *Dalmatia the Quarnero and Istria with Cettigne in Montenegro and the Island of Grado*, vol. III, Oxford 1887, 44, fig. 76; I. Stjepčević, *op. cit.*, n. 7. Za natpis cfr. J. Ковачевић, *Средњовековни епиграфски споменици Боке Которске*, Споменик СШ (1953), 41-45; *Писци средњовековног латинитета*, 17; O sarkofagu cfr. N. Jakšić, *Pre-romanesque sarcophagi in early Medieval Dalmatia*, Hortus Artium Medievalium 10 (2004), 7, gde autor prilikom analize stilskih karakteristika sarkofaga previda činjenicu da je poklopac sarkofaga kasnijeg datuma.

¹¹⁵Ostaci crkve za koju se veruje da je ona koju je sagradio Andreaci pronađeni su nakon ze-

U oba prethodno navedena teksta zapisano je da je telo svetog mučenika preneto u Kotor iz Kampsade, rodnog mesta svetitelja u koji je nakon stradanja u Nikeji i sahranjen i odakle se, po svemu sudeći širio njegov kult.¹¹⁶ Takođe, u službi svetitelju o čijem se štampanju u Veneciji 1561. godine starao kotorski episkop Luka Bizanti, čita se da su venecijanski trgovci u tajnosti uzeli telo svetog iz Kampsade. Na tom mestu naveden je i deo itinerera kojim se brod sa relikvijama kretao „prospero cursu navigantes ingrediuntur Ionium mare et Corcyram praetergressi Dyrrachium, Lissum Olichiniumque superaverunt“.¹¹⁷

Međutim, iako narativi o translaciji relikvija svetog Tripuna navode Kampsadu kao mesto sa kojeg su venecijanski trgovcu uzeli svetiteljeve zemne ostatke, još je Ivo Stjepčević u monografiji kotorske katedrale iz 1938. godine postavio hipotezu o prenosu relikvija svetog Tripuna iz Carigrada. On je ovu pretpostavku zasnovao na činjenici da je Kampsada, mesto u Frigiji u kojem je prema hagiografskim tekstovima sveti Tripun rođen a potom nakon mučenja u Nikeji i sahranjen, značajno udaljeno od morske obale. Stjepčević ističe da nema podataka koji bi potvrdili da je mesto Kampsada postojalo početkom IX stoleća. Isti autor, takođe ističe svetilišta svetog Tripuna koja su postojala u Carigradu, odakle su relikvije mogle biti prenete u Kotor.¹¹⁸ Vremenom je pretpostavka o prenosu relikvija svetog Tripuna iz Carigrada u Kotor u prihvaćena kao verodostojna činjenica, o kojoj, kako smo naglasili, nema potvrde u pisanim izvorima.¹¹⁹

U prestonici je još u Justinijanovoj epohi više crkava bilo posvećeno svetom Tripunu.¹²⁰ Jednu crkvu svetog Tripuna „neopisive lepote“ sagradio

mljotresa koji je 1979. godine pogodio Kotor. U vezi sa ostacima crkve cfr. J. Martinović, *Prelogmena za problem prvobitne crkve svetog Tripuna u Kotoru*, PPUD 30 (1990), 5-27. J. Martinović, *Najstariji sakralni objekti u Kotoru*, Glasnik Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, odjeljenje umjetnosti, 11 (1992), 174-185; M. Čanak-Medić, *Katedrala svetog Tripuna u Kotoru*, u *Zagovori svetom Tripunu*, 50; M. Čanak-Medić, Z. Čubrović, *Katedrala svetog Tripuna u Kotoru*, Kotor 2010, 19-41.

¹¹⁶P. Maraval, *Lieux saints et pèlerinages d'Orient. Histoire et géographie. Des origines à la conquête arabe*, Paris 2004², 386.

¹¹⁷*Acta Sanctorum*, novembris IV, 324.

¹¹⁸I. Stjepčević, *Katedrala svetog Tripuna u Kotoru*, Split 1938, 29.

¹¹⁹Ovakvo mišljenje posebno je isticano tokom proslave 1200. godišnjice prenosa relikvija svetog i Kotor. Tako je *Statut Bratovštine svetog Nikole mornara u Kotoru iz 1463. sa alegatima do 1807. godine*, ed. M. Milošević, J. Antović, Kotor 2009, objavljen „Povodom 1200-godišnjice od prenosa relikvija sv. Tripuna iz Carigrada u Kotor“, kako to stoji na početku knjige. Takođe, I. Petrović, *Hagiografska tradicija sv. Trifuna i bokeljskih svetaca*, u *Zagovori svetom Tripunu*, Zagreb 2009, 42. Istog je mišljenja i J. Belamarić, *Sveti Vlaho i Dubrovačka obitelj svetaca zaštitnika*, in Idem, *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*, Split 2001, 165.

¹²⁰R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Première partie, Le siège de Constantinople et le Patriarcat oecuménique. Tome III, Les églises et les monastères*, Pa-

je upravo Justinijan, o čemu sveodoči Prokopije.¹²¹ Glavno prestoničko svetište ovog svetitelja bio je martirion svetog Tripuna koji se nalazio u manastiru Svetog Jovana Jevandeliste, koji je po svemu sudeći sagradio Iraklije (610-641).¹²² Nedaleko od Halkedona, na severnoj strani rta Akritas, malo poluostrvo nosi ime svetog Tripuna prema manastiru koji je na tom mestu postojao, verovatno već u V stoleću. U ovom manastiru su, između 823. i početka 826. godine, pronašli utočište pred progonima ikonoklasta Teodor Studit i monasi koji su ga pratili.¹²³

Da li su relikvije svetog Tripuna uzete iz neke od pomenutih crkava, i ako jesu koji bi bio razlog lokalnih pisaca da prečute tu činjenicu? U Kotoru je u XV i XVI veku, kako to gore citirani tekstovi potvrđuju, postojala tradicija prema kojoj su relikvije svetog donete iz Kampsade.¹²⁴ Iako su relikvije svetog do Kotora doplovile na venecijanskom brodu, Kotorani vreme dolaska relikvija u njihov grad proslavljaju i kao datum osnivanja bokeljske mornarice.

Iz Carigarada su u Veneciju stigle relikvije svetog Zaharije 819. godine. Reč je o jednom od prvih posvedočenih primera uključivanja relikvija u diplomatske poklone vizantijskih delegacija.¹²⁵ Naime, vizantijski car Lav V Jermenin (813-820) uputio je posredstvom diplomatskih emisara venecijanskom duždu Anjelu Patercipaciju (827-829) relikvije proroka Zaharije, česti-

ris 1953, 504-505. Prestonički manastir svetog Tripuna iz V stoleća, nije manastir svetitelja iz Frigije već je ime dobio po arhimandritu Tripunu koji je manastir osnovao. Da nije reč o svetom mučeniku Tripunu pokazuje i činjenica da se u VI veku sveštenik Lav potpisao kao arhimandrit $\mu\omega\eta\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \delta\omicron\sigma\iota\omicron\varsigma\ \tau\rho\acute{\upsilon}\phi\omega\nu\omicron\varsigma$. Kada se uzme da se terminom „οσιος“, označavaju svetitelji iz redova monaha i pustinjaka jasno je da pomenuti manastir nije bio posvećen svetom (αγιος) Tripunu iz Frigije već homonimnom arhimandritu koji je bio zaslužan za njegovu izgradnju. (R. Janin, *op.cit.*, 506)

¹²¹ Procopius of Caesarea, *Buildings/ De aedificis*, ed. et tr. H.B. Dewing, G. Downey, (Loeb Classical Library, 343), London 1940, I, 9.

¹²² R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin.*, 505.

¹²³ R. Janin., *Les églises et les monastères des Grands Centres Byzantins. Bithynie, Hellespont, Latros, Galésios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique*, Paris 1975, 55-56.

¹²⁴ U tekstu legende navedeno je da su relikvije uzete u Kamsadi u Maloj Frigiji. *Frigia Minor* je bila severni deo maloazijske provincije Misije, koja je izlazila na Mramorno more. Jedan od značajnijih gradova severne Misije bio je Lamsacos, u kojem je prema nekim savremenim tekstovima bio sahranjen sveti Tripun. U Lamsakusu je, međutim, kao lokalni svetitelj proslavljan sveti Partenios, protoepiskop. (P. Maraval, *op.cit.* 379). Budući da je sveti Tripun venac mučeništva primio u Nikeji, u Bitiniji, i da je njegov kult u poznijem periodu u Nikeji bio posebno razvijen (S. Gabelić, *O ikonografiji svetog Trifuna*, Kulturno nasleđstvo 28/29 (2004), 108-109), moguće je da je u ovom gradu, ili nekom drugom obližnjem gradu na obali Mramornog mora kao i u pomenutom Lamsacosu, postojala crkva u kojoj su se nalazile relikvije svetog Tripuna koje su mogle da dođu u posed venecijanskih trgovaca.

¹²⁵ H. A. Klein, *Eastern Objects and Western Desires: Relics and Reliquaries between Byzantium and the West*, DOP 58 (2004), 289.

ce Časnog krsta i fragmente odeždi Hrista i Bogorodice.¹²⁶ Godine 827. venecijanski dužd je, istočno od duždeve palate ustanovio manastir posvećen svetom Zahariji.¹²⁷ Prema hronici koju je venecijanski dužd Andrija Dandolo napisao u XIV veku, Lav V je zajedno sa vrednim poklonima poslao u Veneciju i graditelje da sagrade crkvu u koju će biti smeštene svete relikvije.

Venecijanci su, međutim, 828. godine došli u posed relikvija svetog Marka, koji je bio sahranjen Aleksandriji, koja je u tom trenutku bila u rukama Arabljana. Pribegnuvši lukavstvu, venecijanski trgovci su uspeli da izbegnu carinsku kontrolu tovara broda i da srećno doplove u domovinu.¹²⁸ Akvizicija relikvija apostola Marka dogodila se neposredno po okončanju značajnog crkvenog sabora u Mantovi (827) na kojem su rešavana koplikovana pitanja crkvenih jurisdikcija na prostoru Veneta. Izbor apostola Marka za zaštitnika grada na lagunama, odraz je snažne venecijanske volje da istakne svoju nezavisnost od crkvenog sedišta u Gradu, odnosno Akvileji,¹²⁹ ali i da se oslobodi sa jedne strane veza sa franačkom, odnosno vizantijskom crkvom sa druge strane. Takođe, budući da je prema tradiciji hrišćanstvo na severni Jadran doneo apostol Marko, Venecija je istakla i svoju potrebu da ne bude ni pod snažnim uticajem crkve u Rimu.

Navedeni primeri prenosa relikvija iz *Polisa* na istočnu obalu Jadrana, dodatno potvrđuju frekventnost rute između Venecije i prestonice carstva. U prvoj četvrtini IX stoleća na ovoj liniji posvedočena su putovanja pripadnika venecijanske duždevske porodice, i vizantijskih ambasadora. Sve značajniji udeo u pomorskom saobraćaju počeli su da imaju trgovci. Koliko je i u narednom periodu bio živ saobraćaj na Jadranu i u kojoj su meri brodovi bili opskrbljeni robom slikovito pokazuju česti napadi Neretljana.¹³⁰ Putovanja crkvenih velikodostojnika dodatno svedoče u prilog kontinuiranom pomorskom saobraćaju,¹³¹ koji je uprkos prirodnim opasnostima i napadima pirata,

¹²⁶R. Cessi (ed.), *Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al mille*, I, ed. R. Cessi, Padova 1942, N° 52; E. Morini, *Note di lipsanografia veneziana* 178-81.

¹²⁷R. Cessi (ed.), *Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al mille*, N° 52, 93-99.

¹²⁸Venecijanski trgovci su, naime, telo svetog prekrili svinjskim mesom, čime su izbegli pregled tovara od arabljanskih, muslimanskih, carinika kojima vera ne dopušta da dodu u dodir sa nečistom životinjom.

¹²⁹Sveti Marko rukopoložio je prvog episkopa Akvileje, Ermagoru. Usled varvarskih najezdi u VI veku, relikvije svetog Ermagore su izbeglice iz Akvileje prenele u obližnji Grado. U katedralnom hramu ovog mesta čuvao se i tzv. tron svetog Marka, navodno poklon cara Iraklija (610-614). A. Grabar, *La sedia di San Marco à Venise*, Cahiers Archéologiques, VII (1954), 19-34.

¹³⁰M. McCormick, *Origins of the European economy*, 528.

¹³¹Godine 787. dalmatinski episkopi, Splita, Raba, Osora i moguće Kotora, prisusvovali su vasaljenkom saboru u Nikeji i nema sumnje da je najveći deo njihovog putovanja bio morem. O dalmatinskim episkopima na ovom saboru cfr. J. Darrouzès, *Listes épiscopales du concile de Nicée (787)*, REB, 33 (1975), 24-25. R. Katičić, *Imena dalmatinskih biskupija i njihovih biskupa u aktima ekumenskog koncila u Niceji godine 787*, in Idem, *Uz početke*

ipak bilo sigurniji od putovanja kopnom, a ponekad i jedini moguć.¹³² Godine 831. sveti Grigorije Dekapolita je na putu iz Rima u Solun, plovio do Sirakuze na Siciliji i dalje brodom do Otranta odakle je nastavio put ka drugom gradu carstva.¹³³ Najčešća su, međutim, bila putovanja koja su podrazumevala kretanja kako kopnenim tako i morskim trasama (fig. 7). Tako je u drugoj polovini IX stoleća sveti Vlasije iz Amoriona, putovao iz Carigrada u Rim kopnenim putem koji je vodio preko Bugarske i dalje uz Dunav, a po-



Sl. 7 Prenos relikvija svetog Teodora Studita, Menolog Vasilija II (*Vat.gr.* 1613), fol. 175r, XI vek.

Transfer of the Relics of Saint Theodore of Studios, Menologion of Basil II (*Vat. gr.* 1613), fol. 175r, XI c. (<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Studion.jpg>)

hrvatskih početaka, Split 1993, 25-35. Nažalost, neka putovanja nisu se srećno završavala. Decembra 867. godine u srednjem Jadranskom moru potonuo je dromon na kojem je bio Petar, mitropolit Sardijske. Ovaj podatak nalazi se u hagiografiji svetog Ignacija PG, CV, col. 543C. (Sed Petrus, qui Dilæus, hoc est, missus appellabatur, in Dalmatico sinu periclitatus miser naufragio perit). O ovoj epizodi cfr. M. McCormick, *Origins of the European economy*, 939. Godine 870. papske legats koji su se vraćali iz Carigrada zarobio je hrvatski kralj Domagoj. *Liber Pontificalis*, vol. II, p. 184. M. McCormick, *Origins of the European economy*, 944.

¹³²U vezi sa sigurnošću morskih puteva cfr. E. Malamut, *Sur la route des saints byzantins*, 237-239.

¹³³E. Malamut, *op. cit.*, 247.

tom preko Srbije i Hrvatske do jadranske obale i odatle morem do Apeninskog poluostva. Elizabeta Malamut mišljenja je da se Vlasije na brod ukrcao u Dubrovniku.¹³⁴

Prethodno navedeni primeri poznati na osnovu, kao smo na početku naveli, skromnog broja pisanih izvora, osim što, nimalo iznenađujuće, govore u prilog dugom trajanju antičkih morskih ruta, svedoče o širim crkvenim i političkim vezama koje su povezivale obale Jadrana i njegovo zaleđa sa, pre svega Rimom i Carigradom. U prvim vekovima hrišćanstva na dalmatinsku i epirsku obalu Jadrana dolaze hrišćani bežeći od progona, kao grupa predvođena svetim Peregrinom iz Italije u Drač, ili od sopstvene slave, kao sveti Ilarion. U Apuliju je hrišćanstvo došlo sa mora.¹³⁵ U vreme varvarskih najezdi izbeglice iz Panonije odnele su, preko Jadrana, relikvije lokalnih svetitelja u Rim. O snažnim vezama koje su postojale između dalmatinske i rimske crkve svedoči i prenos relikvija mučenika iz Salone u papski grad.¹³⁶ Sa druge strane, uspostavljanje vizantijske dominacije nad Jadranom, u VI i u IX veku, bilo je praćeno i prenosom relikvija, gotovo po pravilu, iz prestonice na Bosforu u glavne jadranske luke na obe njegove obale.

Mada posmatran i poiman kao granica između Istoka i Zapada, Jadran je sa druge strane tokom čitave svoje istorije jednovremeno bio i *trait d'union*, što se pokazuje i kroz prethodno navedene puteve svetitelja i svetačkih relikvija o kojima čitamo u citiranoj hagiografskoj građi.¹³⁷

Dubravka PRERADOVIĆ

ADRIATIC SEA, ROUTES AND PORTS IN LATE ANTIQUITY
AND EARLY MIDDLE AGES ACCORDING TO THE
HAGIOGRAPHIC SOURCES
(*Adriatics' paths of the saints and relics in Late Antiquity
and Early Middle Ages*)

Summary

Although modest in numbers narratives concerning the life of saints and translation of their relics, present in Adriatic during the early Christian and early medieval time, are important testimonies of the vivid relations between Adriatic and

¹³⁴E. Malamut, *op. cit.*, 260.

¹³⁵D. D. Fonseca, *Il Cristianesimo venne dal mare*, in *Andar per mare: Puglia e Mediterraneo tra mito e storia*, ed. R. Cassano, R. Lorusso Romito, M. Milella, Bari 1988, 261-66.

¹³⁶C. Bertelli, *Rapporti tra Roma e la Dalmazia nel VII secolo*, in *Bizantini, Croati, Carolingi: alba e tramonto di regni e imperi*, ed. C. Bertelli ... [et al.], Milano 2001, 231-37.

¹³⁷O istoriji Jadrana cfr. *Histoire de l'Adriatique*, ed. P. Cabanes, Paris 2001.

other Mediterranean ports. They also confirm perdurance of the ancient maritime routes. The first examined record is related to the group of Christians came from Italy to Durrës at the beginning of the 2nd c, in order to avoid Trajan persecution. Important testimony on the absence of Christians at the second half of 4th c. is observed in the *Vita* of St. Hilarion, who came from Sicily to Epidaurus (near Dubrovnik), looking for the peaceful refuge. On the other hand, Christianity came in Apulia by the Sea, when St. Leuco debark in Brindisi on his voyage from Alexandria. It was, as well, possible to retrace migrations of the saints' relics from Pannonia and Dalmatia in Rome and Constantinople, when due to the barbaric invasions refugees from the destroyed cities carried them away on the safer places. In the 6th c, during the Justinian reconquest, the transfer of the relics from the byzantine capital in the important Adriatic ports, such as Ravenna and Siponto, are recorded. Similar process happened at the begging of the 9th century, when most of the Adriatic re-entered in the byzantine political sphere. It was in that peculiar moment that the relics of St. Anastasia were brought to Zadar, of St. Tryphon to Kotor, and of the prophet Zaccaria to Venice.